Η Γυναίκα στην εκπαίδευση και η εκπαιδευτικός μέσα από λογοτεχνικά κείμενα

Χριστίνα Αργυροπούλου, *Παιδαγωγικό Ινστιτούτο*

Περίληψη

Αρχικά, μέσα από ερευνητικά δεδομένα παρουσιάζεται το προφίλ της γυναικείας μόρφωσης και η μειονεκτική της θέση σε σχέση με τους άνδρες συναδέλφους της όσον αφορά την κατάληψη διοικητικών θέσεων στην εκπαίδευση παρά την υπεροχή ως διδακτικό προσωπικό. Σε μια σύντομη ιστορική αναδρομή γίνεται αναφορά στα Παρθεναγωγεία και στη δράση των γυναικών εκπαιδευτικών, παρουσιάζεται η γυναικεία γραφή που ανθολογείται στα Κ.Ν.Λ. και αναδεικνύεται η γυναίκα εκπαιδευτικός με αναφορές σε μεγάλες μορφές. Τέλος, ακολουθεί ενότητα με χαρακτήρες/πορτρέτα γυναικών εκπαιδευτικών, έτσι όπως αναδεικνύονται μέσα από την αρχαία και νεοελληνική λογοτεχνία.

1. Γενικά εισαγωγικά στοιχεία για τη γυναίκα και τη μόρφωσή της

1.1. Ερευνητικά δεδομένα

Αν παρακολουθήσουμε τα ερευνητικά δεδομένα θα δούμε ότι στις μέρες μας οι γυναίκες επιλέγουν κυρίως το εκπαιδευτικό επάγγελμα (62% των φοιτητών και 65% των εργαζομένων στα σχολεία είναι γυναίκες, BHmagazino), αλλά στα Α.Ε.Ι. υπερισχύει ο ανδρικός πληθυσμός και τα νούμερα των γυναικών φθίνουν συνεχώς όσο ανεβαίνουν οι βαθμίδες[1] (βλ. έρευνα Μ. Ηλιού[2]). Επίσης, επισημαίνεται σύμφωνα με έρευνες ότι το επίπεδο εκπαίδευσης των γυναικών στην Ελλάδα σε ηλικίες 25-49 ετών είναι υψηλότερο από των ανδρών[3] και ότι επιλέγουν συχνά το

Η κ. Χριστίνα Αργυροπούλου είναι Σύμβουλος του Παιδαγωγικού Ιντιτούτου.

εκπαιδευτικό επάγγελμα και το επάγγελμα του αρχιτέκτονα[4]. Αξιοσημείωτο είναι ότι στην Τέχνη η γυναίκα είναι το πλέον αγαπητό θέμα, καθώς όλα σχεδόν τα θέματα της Τέχνης αναφέρονται στη γυναίκα[5] ή έχουν ως θέμα τους τη γυναίκα. Η ιστορία των γυναικών και η δράση τους στο δημόσιο στίβο αναδεικνύει και πολλά στερεότυπα για τη γυναίκα, τα οποία επηρεάζουν τους θεσμούς και δημιουργούν ανισότητα. Η ανισότητα αυτή, όπως επισημαίνει ο Χρ. Αντωνίου[6], νομιμοποιείται στις Παιδαγωγικές Ακαδημίες όπου ο αριθμός των εισακτέων γυναικών ήταν περιορισμένος κατά το παρελθόν έναντι των αρρένων υποψηφίων. Παρατηρείται ότι από το 1983 και εξής όχι μόνον αίρεται η ανισότητα, αλλά σχεδόν διπλασιάζεται ο αριθμός των εισαγομένων γυναικών στα Παιδαγωγικά Τμήματα Δημοτικής Εκπαίδευσης των Πανεπιστημίων της χώρας (Π.Τ.Δ.Ε.), καθώς δεν υπάρχει περιορισμός λόγω φύλου (βλ. έρευνες Μ. Φουσέκα[7] και Έφης Τσαπαρδώνη-Μαυραγάνη[8]). Η παρουσία της εκπαιδευτικού σύμφωνα με τα στατιστικά στοιχεία του Υπουργείου Παιδείας[9] είναι πολύ μεγάλη σε όλες τις βαθμίδες της εκπαίδευσης. Σήμερα η γυναίκα εκπαιδευτικός συμμετέχει ισότιμα και μπορεί να κατακτήσει υψηλότερες θέσεις, αρκεί να το θελήσει. Παρατηρείται, όμως, το φαινόμενο ότι, ενώ οι γυναίκες ως διδακτικό προσωπικό υπερισχύουν, υστερούν στην κατάληψη θέσεων στη διοίκηση, όπου τα υπηρεσιακά συμβούλια είναι ανδροκρατούμενα. Δηλαδή, οι γυναίκες διδάσκουν και οι άνδρες διοικούν, έτσι διαιωνίζονται παλιά στερεότυπα[10].

Μελετώντας τα στατιστικά στοιχεία, παρατηρούμε ότι ο αριθμός των υποψηφίων γυναικών είναι πολύ μικρός σε σχέση με τον αντίστοιχο των ανδρών και η διάκριση αυτή σε βάρος των γυναικών γίνεται ακόμη μεγαλύτερη, αν λάβουμε υπόψη ότι οι γυναίκες εκπαιδευτικοί αποτελούν την πλειονότητα των διδασκόντων. Είναι άξιο παρατήρησης ότι στην Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση δεν έχουμε καμία γυναίκα Προϊσταμένη Διεύθυνσης και μόνο δύο είναι Προϊστάμενες Γραφείου (1,4%). Στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση υπάρχουν μόνον δύο γυναίκες Προϊστάμενες Διεύθυνσης (3,5%) και οκτώ (8) Προϊστάμενες Γραφείου, δηλαδή ποσοστό 5,8%. Κάτι ανάλογο (ανδροκρατία) παρατηρείται και στο θεσμό του Σχολικού Συμβούλου, αν και καθιερώθηκε (Ν. 1304/84) ως θεσμός που αποβλέπει στην εξάλειψη των διακρίσεων και της ανισότητας. Στην Ανώτατη Εκπαίδευση οι γυναίκες αποτελούν το 37,6% του διδακτικού προσωπικού των Τ.Ε.Ι. και το 28,5% των Α.Ε.Ι., ποσοστό που μειώνεται δραματικά όταν ανεβαίνουμε την κλίμακα της ιεραρχίας. Όσον αφορά τις μεταπτυχιακές σπουδές η γυναίκα υστερεί, καθώς παρακολούθησαν μεταπτυχιακές σπουδές άνδρες σε ποσοστό 43,3% και γυναίκες σε ποσοστό 36,4%. Το 66,1% των ανδρών απέκτησαν μεταπτυχιακό δίπλωμα, το αντίστοιχο ποσοστό των γυναικών είναι 59,6%. Η ακαδημαϊκή σταδιοδρομία των γυναικών έχει αργή εξέλιξη σε έναν επαγγελματικό χώρο που ήταν ανδροκρατούμενος και που δεν υπάρχει η απαιτούμενη κοινωνική μέριμνα για τα παιδιά, καθώς ο χρόνος απασχόλησης της

γυναίκας για τη φροντίδα της οικογένειας λειτουργεί αρνητικά στον επαγγελματικό της τομέα (μεταπτυχιακά, έρευνες, αρθρογραφία).

1.2. Ιστορική αναδρομή

Αν ανατρέξομε στην ιστορική πληροφόρηση θα δούμε ότι όλοι οι προηγούμενοι πολιτισμοί ως το 19ο αιώνα έχουν να επιδείξουν υψηλές γυναικείες προσωπικότητες στην τέχνη, στη μουσική, στα ανώτατα αξιώματα, στην ιστορία και στα γράμματα. Οι γυναίκες πρωταγωνιστούν σε έργα μεγάλων τραγικών, αλλά οι γυναίκες ως το 1917 στην Ελλάδα δεν μπορούσαν να αναλάβουν άλλο δημόσιο ρόλο εκτός από αυτόν της δασκάλας[11]. Ο Σωκράτης μέσα από την πένα του Πλάτωνα αναγνωρίζει ότι δασκάλα του ήταν η Ασπασία, μια γυναίκα που ανοιχτά δίδασκε την ισότητα των φύλων[12]· η Υπατία, που δίδασκε μαθηματικά στη βιβλιοθήκη της Αλεξάνδρειας γύρω στο 400-414 μ.Χ. κάηκε από τους χριστιανούς. Έτσι, η προϊστορική μητριαρχία έμεινε μόνον στα μητρώα αρρένων. Τα άσματα και οι μαρτυρίες από την αρχαιότητα προβάλλουν τη γυναίκα πρώτα για το κάλλος της και μετά για τις άλλες αρετές της[13].

Στο 15ο-16ο αιώνα η γυναίκα είναι μόνον για το σπίτι, εκτός από τις ανώτερες κοινωνικές τάξεις όπου οι γυναίκες έπαιρναν κάποια παιδεία, ιδιωτικά. Καθώς, όμως, συνειδητοποιείται ότι η μορφωμένη γυναίκα μπορεί να βοηθήσει τον άντρα της και την κοινωνία τα πράγματα αλλάζουν. Έτσι, ακόμα και ο μισογύνης Έρασμος θεωρεί απαραίτητη τη μόρφωση των κοριτσιών της αστικής, βέβαια, τάξης[14], ενώ στην Ελλάδα η κατάσταση των γυναικών δεν είναι καλύτερη[15].

Στο 19ο και 20ό αιώνα οι γυναίκες στην Ελλάδα συμμετέχουν στον Αγώνα Ανεξαρτησίας, ο Σολωμός με την ποίησή του αναδεικνύει τη θέση της γυναίκας από φίλη (Ξανθούλα), από κατατρεγμένη (Φαρμακωμένη), από μάνα, σε προσωποποίηση της Ελευθερίας, είτε να περπατάει στων Ψαρών την ολόμαυρη ράχη είτε ως Φεγγαροντυμένη να φέρνει το μήνυμα της ελευθερίας στο πολιορκούμενο Μεσολόγγι. Σε πολλούς νεοέλληνες δημιουργούς η γυναίκα δεν είναι παρά για το σπίτι ή για να εμπνέει τον έρωτα, πέρα από μάνα και αδελφή (Καζαντζάκης[16]). Δεν είναι τυχαίο που σε όλο το έργο του Άγγελου Τερζάκη οι γυναίκες περιορίζονται μόνον στα έργα του σπιτιού και συχνά δεν μιλούν μπροστά στους άνδρες, ούτε μια εκπαιδευτικός δεν αναφέρεται στο έργο του, προβάλλεται μόνον η γυναίκα-μητέρα[17], ενώ στο έργο της Ρέας Γαλανάκη *Ελένη ή Κανένας* η γυναίκα ζωγράφος έπρεπε να παρουσιάζει τα έργα της με ψευδώνυμο άνδρα για να μπορέσει να κάμει κάποια έκθεση.

Όμως, οι γυναίκες από το 19ο, 20ό και 21ο αιώνα έχουν κάμει μεγάλο άλμα με τη συμμετοχή τους στα κοινά. Πολύ σημαντικός είναι ο ρόλος τους ως εκπαιδευτικών, όχι μόνο διότι επιτελούν το έργο τους υπεύθυνα, αλλά διότι επιτελούν και εθνικό έργο σε καιρούς δίσεκτους, ιδρύουν και διευθύνουν σχολεία, γαλουχούν με τα

λογοτεχνικά τους κείμενα γενιές και γενιές ελληνοπαίδων. Οι γυναίκες σήμερα διεκδικούν θέσεις σε όλα τα επίπεδα, ακόμα και σε παραδοσιακά ανδρικά επαγγέλματα (πιλότοι, στρατιωτικοί, οδηγοί ταξί, λεωφορείων, φορτηγών κ.ά.). Εκεί, όμως, που διαπρέπει η γυναίκα είναι στην εκπαίδευση. Ανάμεσα στις γυναίκες ξεχωρίζουν η Καλλιρρόη Παρρέν, η Αλεξάνδρα Παπαδοπούλου, η Πηνελόπη Δέλτα, η Έλλη Αλεξίου και η Ρόζα Ιμβριώτη.

1.3. Παρθεναγωγεία, εκπαίδευση και δράση γυναικών εκπαιδευτικών

Πολλά είναι τα Παρθεναγωγεία και οι δασκάλες που δίδαξαν τον υπόδουλο ελληνισμό και επιτέλεσαν εθνικό έργο, αλλά και στη διασπορά, όπως τα Παρθεναγωγεία σε Ρωσία, σε Αίγυπτο, σε Ρουμανία -Παρθεναγωγεία Βουκουρεστίου, Βραΐλας, Κωστάντζας, όπου έδινε παραστάσεις η Μ. Κοτοπούλη. Η διευθύντρια Σ. Αλιμπέρτη συνέβαλε στην ίδρυση Παρθεναγωγείων και η Παρρέν[18] εξέδωσε τα έργα της Παπαδοπούλου που πέθανε νέα. Στην Αθήνα λειτουργεί το Παρθεναγωγείο/Αρσάκειο για κορίτσια με γυναίκες εκπαιδευτικούς και το μουσικό σχολείο, όπου οι πρώτοι μαθητές κατά το σχολικό έτος 1876-77 ήταν 253 αγόρια και 217 κορίτσια, αλλά οι καθηγητές ήταν μόνον άνδρες. Από μνήμες της Δροσίνης Μελετοπούλου κατά την υποδοχή του Διαδόχου Κωνσταντίνου στο Αρσάκειο (γι' αυτήν έγραψε ο Γ. Δροσίνης την *Ανθισμένη Αμυγδαλιά),* μας αποκαλύπτεται *το δασκαλοκεντρικό μοντέλο εκπαίδευσης*[19].

1.4. Σύγχρονα ερευνητικά δεδομένα για τη γυναικεία γραφή στα Κ.Ν.Λ.

Η εκπροσώπηση της γυναικείας γραφής, σύμφωνα με έρευνα της Χρ. Αργυροπούλου[20], κατά λογοτεχνικά ρεύματα και γενιές δεν είναι ιδιαίτερα ικανοποιητική λόγω μικρής παρουσίας της γυναίκας στα λογοτεχνικά δρώμενα, θα μπορούσε όμως να είναι πιο αντιπροσωπευτική, το ίδιο επισημαίνει και η Ελ. Λόππα[21] σε δική της έρευνα. Βέβαια, τόσο στην ποίηση όσο και την πεζογραφία η γυναίκα είναι η αγαπημένη των λογοτεχνών. Καιρός είναι να αρθεί αυτή η ανισότητα της ανθολογούμενης γυναικείας γραφής, που ως τώρα είναι ισχνή. Στα *Κ.Ν.Λ.* γίνεται αναφορά στην εκπαιδευτικό, δασκάλα ή σπανιότερα καθηγήτρια στα εξής βιβλία: Α΄ Γυμνασίου «Τα χαιρετίσματα» της Αλ. Παπαδοπούλου, όπου η ίδια λειτουργεί ως κοινωνική λειτουργός, ως άνθρωπος που με τον τρόπο της απαλύνει πόνους, Β΄ Γυμνασίου «Πρόποση» του Α. Μήτσου και «Τα δεκατέσσερα παιδιά» του Ν. Βρεττάκου, Γ΄ Γυμνασίου «Ο μικρός λαγός» του Ν. Παππά, Β΄ λυκείου «Το σπίτι του δασκάλου» του Κ. Χατζόπουλου, όπου δασκάλα ονομάζεται η πολύτεκνη σύζυγος του δασκάλου και Γ΄ Λυκείου «Η τελετή» του Γ. Γιατρομανωλάκη, όπου έχομε το συμφυρμό σε μια ηρωίδα της αυστηρής καθηγήτριας, της ευαίσθητης συναδέλφου, της ερωμένης και της μάνας. Αξίζει να προστεθεί ότι σε 129 Νεοελληνικά Αναγνώσματα από το 1884-1977 και σε 480 συγγραφείς οι 453 είναι άνδρες και

μόνον οι 27 είναι γυναίκες, επίσης σε 3.385 κείμενα, τα 1.811 είναι πεζά και τα 1.574 είναι ποιητικά[22]. Όσον αφορά τις αναφορές στο δάσκαλο και το σχολείο αυτές είναι πολλές και μπορούμε να πούμε ότι αναπαράγονται τα στερεότυπα για τα φύλα και στον εργασιακό τομέα. Όσον αφορά, όμως, την παρουσία της γυναίκας εκπαιδευτικού στη λογοτεχνία, αυτή μπορεί να ταξινομηθεί ανάλογα με τους ρόλους της και με αναφορές σε συγκεκριμένα έργα, όπως: δασκάλα, καθηγήτρια, εκπαιδευτικός και μοιραία γυναίκα, ερωτευμένη ή αντικείμενο έρωτα, μητέρα και αδελφή.

2. Η γυναίκα ως εκπαιδευτικός

Εμπειρικά μπορούμε να πούμε ότι η γυναίκα με το μητρικό της ένστικτο και τη γυναικεία ψυχολογία της είναι πολύ κοντά στα παιδιά, ότι της ταιριάζει το επάγγελμα της εκπαιδευτικού και ότι την εξυπηρετεί ως μάνα λόγω ωραρίου, ενώ ένα ελεύθερο επάγγελμα την θέλει όλη την ημέρα έξω από το σπίτι. Η προσφορά της δασκάλας και της καθηγήτριας στο σχολείο είναι σημαντική σε όλα τα επίπεδα όπως αναφέρθηκε προηγουμένως. Από κοινωνική άποψη τα παιδιά μετά την οικογένεια έρχονται σε άμεση σχέση με τη δασκάλα τους που μπορεί να είναι αποφασιστική, αν λειτουργήσει ως καλό πρότυπο. Έχει αναφερθεί σε συζητήσεις ότι αρκετοί μαθητές έγιναν εκπαιδευτικοί, διότι είχαν καλό δάσκαλο ή δασκάλα και οι φιλόλογοι συχνά επιλέγουν το επάγγελμα αυτό, διότι ήταν καταλυτική η επίδραση της φιλολόγου τους, κυρίως στο γυμνάσιο (έρευνα από Χρ. Αργυροπούλου, ανακοινώσεις σε Συνέδρια). Άλλοι κοινωνικοί λόγοι είναι ότι οι εκπαιδευτικοί προέρχονται σε μεγάλο ποσοστό από αγροτικά και μεσαία οικονομικά στρώματα και το επάγγελμα αυτό είχε εξασφαλισμένη εργασία -διορισμός και μόνιμος μισθός. Παλαιότερα, το επάγγελμα της εκπαιδευτικού έχαιρε μεγάλης κοινωνικής αναγνώρισης, ιδιαίτερα στη δεκαετία του 1960-70. Σήμερα, η οικονομική υποβάθμιση έχει ως συνέπεια και την περιφρόνηση του επαγγέλματος (στατιστικά Προγράμματος *Ευρυδίκη*, Ομάδα Α΄ για την Επιμόρφωση των Εκπαιδευτικών Ευρωπαϊκή Επιτροπή- στοιχεία CIRCA, 2004-4).

Από τα αρχεία διαφόρων σχολείων, από την ιστορία της εκπαίδευσης, από αρθρογραφία, από αφηγήσεις και από προσωπικές εμπειρίες γνωρίζουμε τις δυσκολίες που αντιμετωπίζει μια νέα δασκάλα σε μονοθέσια σχολεία και σε παραμεθόριες περιοχές, όχι μόνον από ελλείψεις υλικοτεχνικής υποδομής και διαμονής της, αλλά και από άλλους παράγοντες (νοοτροπία ντόπιων, σχολική διαρροή, υποβαθμισμένες οικονομικά οικογένειες κ.ά). Τα προβλήματα του κάθε παιδιού μεταφέρονται συχνά στο σχολείο και γίνονται πρόβλημα και της εκπαιδευτικού, η οποία αποκτά και το ρόλο του κοινωνικού συμβούλου και συμπάσχει με τα προβλήματα της ευρύτερης «οικογένειάς της», των μαθητών της, οι

οποίοι περιμένουν όχι μόνον να τους μεταδώσει τη γνώση, αλλά να κατανοήσει, να επιβραβεύσει, να ενισχύσει και να τους συμπαρασταθεί.

Η εικόνα της γυναίκας εκπαιδευτικού με τους πολλούς ρόλους -συχνά εν αγνοία της- αντανακλάται σε πολλά λογοτεχνικά έργα. Πολλές γυναικείες μορφές ως εκπαιδευτικοί και λογοτέχνες ή ως κοινωνικοί πρωτοπόροι έχουν προσφέρει με τον τρόπο τους στο θέμα εκπαίδευση και παιδεία. Έτσι, μετά από μια ενδεικτική αναφορά στη γυναίκα της αρχαιότητας, θα παρουσιαστούν μεγάλες γυναικείες μορφές -εικονοστάσια γυναικών της εκπαίδευσης- στους άξονες: α) Η γυναίκα της αρχαιότητας, β) Καλλιρρόη Παρρέν, Αλεξάνδρα Παπαδοπούλου, Πηνελόπη Δέλτα, Έλλη Αλεξίου, Ρόζα Ιμβριώτη και γ) Γυναικείοι χαρακτήρες εκπαιδευτικών μέσα από τη λογοτεχνία.

3. Χαρακτήρες γυναικών

3.1. Αρχαία Ελληνική Λογοτεχνία

Στα αρχαία ελληνικά κείμενα η γυναίκα παρουσιάζεται με τους εξής ρόλους:

- Η γυναίκα ως ερωτικό σύμβολο που φέρνει αναστατώσεις και πολέμους, π.χ. Η Ελένη των Ομηρικών Επών, των τραγωδιών, του Φιλόστρατου *Επιστολαί ερωτικαί,* του Γοργία *Ελένης Εγκώμιον* κ.ά.
- Η γυναίκα σύμβολο μητρότητας, π.χ. Εκάβη και αντι-σύμβολο μητρότητας, Μήδεια.
- Η γυναίκα ως σύμβολο πιστής συζύγου, π.χ. Πηνελόπη, Ανδρομάχη και ως αντισύμβολο, π.χ. Κλυταιμνήστρα, Ελένη κ.ά.
- Η γυναίκα ως καλή «δασκάλα» και έξυπνη σύντροφος, π.χ. Ασπασία του Περικλή.
- Εταίρες και ως παιδοποιητική μηχανή και σκληρή, π.χ. Ξανθίππη του Σωκράτη.
- Η γυναίκα τιμητής του άγραφου ηθικού νόμου (Αντιγόνη) και καλή αδελφή, αλλά και φοβισμένη (Ισμήνη, Ηλέκτρα) ή και θύμα των ανδρών (Ιφιγένεια εν Αυλίδι).
- Η γυναίκα-ποιήτρια, η Σαπφώ, που λειτουργούσε ως δασκάλα στις μαθητευόμενες φίλες, και η γυναίκα-εξαιρετική συζητήτρια, π.χ. Διοτίμα στο Συμπόσιο του Πλάτωνα.

3.2. Νεοελληνική Λογοτεχνία

3.2.1. Δράση και προσφορά γυναικών εκπαιδευτικών

*Καλλιρρόη Παρρέν***.** Η Καλλιρρόη Παρρέν υπήρξε μεγάλη φεμινίστρια, η οποία ίδρυσε το Κυριακόν Σχολείον των Εργατίδων, όπου παρήχετο στοιχειώδης

εκπαίδευση στα εργαζόμενα κορίτσια. Η Παρρέν τόνιζε ότι «η μόρφωση της γυναίκας του λαού αποτελεί τον κυριότερον παράγοντα της εξημερώσεως του Έθνους»[23]. Ιδρύθηκαν πολλά Παρθεναγωγεία για τη μόρφωση των κοριτσιών όπου δίδασκαν γυναίκες, π.χ. Το Παρθεναγωγείον της Κωνσταντινουπόλεως «ΖΑΠΠΕΙΟΝ» 1875 και πολλά άλλα Παρθεναγωγεία στην Τουρκία, όπου διέπρεψε η Καλλιόπη Κεχαγιά, δασκάλα με άρτια μόρφωση, η οποία ερχόμενη στην Ελλάδα ίδρυσε το Σύλλογο Κυριών υπέρ της γυναικείας παιδεύσεως[24]. Η ίδρυση Παρθεναγωγείων[25] καταδεικνύει την αύξηση του αριθμού των γυναικών που μορφώνονταν και στη συνέχεια πρόσφεραν στην κοινωνία, όπως οι: Ευθαλία Αδάμ, Ελένη Στρούβαλη, Σωτηρία Αλιμπέρτη, Μαρίκα Παπαριστείδου, Ευφροσύνη Αντωνιάδου κ.ά.

Αλεξάνδρα Παπαδοπούλου. Η Παπαδοπούλου ως δασκάλα και διευθύντρια, με εθνικό και εκπαιδευτικό έργο σημαντικό, δημοτικίστρια, όπως αναφέρει ο Γ. Παπακώστας[26], ξεκίνησε από την Πόλη, γνωρίστηκε με την Κ. Παρρέν και ανέπτυξε δράση εθνική ως διδασκάλισσα στο Βουκουρέστι και στη Σηλυβρία. Επανήλθε στην Πόλη όπου δίδαξε αρχαίους από μετάφραση και νεοελληνική λογοτεχνία (μεγάλη καινοτομία για εκείνη την εποχή)[27]. Ήρθε στην Αθήνα όπου εργαζόταν και παρακολουθούσε μαθήματα στο Πανεπιστήμιο. Μέσα από τις καθημερινές σκηνές των διηγημάτων της διδάσκει, ενώ το ταλέντο της αναγνώρισε έγκαιρα ο σύγχρονός της Ξενόπουλος. Στα διηγήματά της φαίνεται και η θέση της γυναίκας στην κοινωνία της Πόλης, εμπνέεται από χαρακτήρες του Βυζαντίου, στα αποσπάσματα παρακολουθούμε τη γυναίκα ως μητέρα, τη διδασκάλισσα ως ερωμένη, αλλά και τη γυναίκα, δασκάλα και συγχρόνως καλή σύζυγο, π.χ. «[…] Πόσα έλεγαν άλλοτε σκυμμένοι σ' αυτό το παράθυρο, πριν ξημερώσει η μαύρη μέρα, κατά την οποίαν ο κ. Μάρκος έφυγε δια την Ευρώπην, με την διδασκάλισσαν της κόρης του. Δώδεκα έτη έλειπε. Δώδεκα έτη η κ. Πουλχερία έζησε ζωντόνεκρη στο παραθαλάσσιο αυτό σπίτι, δώδεκα έτη έκλαιγε κρυφά, δια να μην την βλέπει η κόρη της η ασθενική»[28].

Έλλη Αλεξίου. Η Έλλη Αλεξίου στο έργο της *Γ΄ Χριστιανικόν Παρθεναγωγείον* παρουσιάζει τα προβλήματα που αντιμετώπισε ως νεαρή δασκάλα τόσο διότι ήθελε να εφαρμόσει τις παιδοκεντρικές αντιλήψεις της Νέας Παιδαγωγικής, όσο και σε προσωπικό επίπεδο, αφού ό,τι έκανε εθεωρείτο επιλήψιμο. Παρόλα αυτά αγάπησε το έργο της και πρόσφερε στην εκπαίδευση σε δύσκολους καιρούς, τότε που οι τάξεις είχαν 100 και πλέον μαθητές. Όλη η δράση της ως δασκάλας και ως συγγραφέα αποκαλύπτει την εκπαιδευτικό-άνθρωπο, την εκπαιδευτικό-μάνα, που είναι πρόθυμη να συμβάλει σε κάθε επίπεδο για το καλό του συνανθρώπου της. Η Αλεξίου έκαμε τα παιδιά να μιλούν, να μην την τρέμουν, έφερε νέο *αέρα* στο Παρθεναγωγείο, πλησίασε τα παιδιά, έμαθε τα προβλήματά τους και έσπευσε να βοηθήσει, αλλά και γι' αυτό

ακόμη κατηγορήθηκε, π.χ. «-Η κ. Καλλιόπη δεν μας βάζει τέτοιους βαθημούς. -Άλλους, αλλοιώτικους μας βάζει. -Πώς αλλοιώτικους; Εσένα τι σου βάζει; Και ρώτησα μια, που είχε πολύ ταχτικό και όμορφο γράψιμο. -6 μου βάζει. Κάθε μέρα…Και σένα; […] -Εμένα;… τρία… τέσσερα… μια φορά μού βαλε πέντε…»[29], «-Μα βρε Βαγγελίτσα, δεν ξέρεις αν είναι τα τέσσερα πιο πολλά από τα πέντε; […] Όπου μια μέρα της γίνηκε της δασκάλας εξαιτίας της Βαγγελίτσας σωστή αποκάλυψη. […] Καθισμένη σ΄ ένα σκαμνάκι στο κλειστό φύλλο της πόρτας τραγουδούσε η Βαγγελίτσα. […] Από κείνη τη μέρα πήρε η Βαγγελίτσα άλλη θέση ανάμεσα στα παιδιά […]»[30]. Έτσι, η δασκάλα-παιδαγωγός εμψύχωσε τη Βαγγελίτσα που άλλαξε στάση και στα άλλα μαθήματά της. Η Έλλη Αλεξίου ως δασκάλα-παιδαγωγός συμβάλλει με κάθε τρόπο στην ψυχοπνευματική παρώθηση των μαθητών της και όπως φαίνεται από το θεατρικό έργο της *Μια μέρα στο γυμνάσιο*, καυτηριάζει τους εκπαιδευτικούς που για πολιτικούς λόγους δε διστάζουν να αποβάλλουν δια παντός από το σχολείο ένα φτωχό μαθητή που δεν έχει νομάρχη ή κοινοτάρχη να τον υπερασπιστεί. Το θεατρικό αυτό έργο λογοκρίθηκε και απορρίφθηκε το 1972, όταν η *Νέα Πορεία* το είχε επιλέξει να το παίξει στο θέατρο *Βεργή*[31]. Η Έλλη Αλεξίου προσφέρει ταγμένη στο δημοτικισμό και τον πολιτισμό με το έργο της. Προσφέρει και στην τοπική ιστορία της Κρήτης, όταν καταγράφει τα σχετικά με την άφιξη του Πρίγκιπα και την επανάσταση του Θερίσου στο έργο της *Παραπόταμοι*[32].

Πηνελόπη Δέλτα. Η προσφορά της Π. Δέλτα στην εκπαίδευση γίνεται με το πλούσιο έργο της, καθώς γράφει για παιδιά, τα οποία μπορούν να αμφισβητούν τους μεγάλους έμμεσα, ενώ υποχωρεί η τιμωρία, π.χ. *Τρελαντώνης* (1879). Το έργο της είναι μεγάλης εκπαιδευτικής και εθνικής σημασίας (*Μυστικά του Βάλτου* 1915, 1937, *Τον καιρό του Βουλγαροκτόνου* 1911, *Για την Πατρίδα* 1909). Συμβάλλει στην καθιέρωση της δημοτικής γλώσσας, θαυμάζει το «Νέο Σχολείο» του Βόλου και χαιρετίζει την ίδρυση το 1921 της Ανωτέρας Γυναικείας Σχολής. Στις *Μελέτες ή Μελετήματα* (1911) διατυπώνει τις παιδαγωγικές της αντιλήψεις για την ατομικότητα του παιδιού και κάνει κριτική στα Αναγνωστικά του Δημοτικού, στοιχείο που επαινέθηκε από τους Α. Εφταλιώτη και Στρ. Μυριβήλη, ως συμβολή στη γλωσσο-εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1917-20. Στο έργο της *Στοχασμοί περί της ανατροφής των παιδιών μας* καταδικάζει την τιμωρία, έρχεται σε αντίθεση με θέσεις του περιοδικού *Διάπλασις των Παίδων* που διευθύνει ο Γρηγόρης Ξενόπουλος. Τα παιδιά-ήρωες της Πηνελόπης Δέλτα έχουν αξίες, φιλοπατρία, αξιοπρέπεια, ειλικρίνεια, αλλά αναγνωρίζουν θετικά στοιχεία και στον εχθρό[33]. Η Π. Δέλτα θεωρείται και σήμερα μεγάλη δασκάλα για τους συγγραφείς της παιδικής λογοτεχνίας[34].

Ρόζα Ιμβριώτη. Πρόκειται για άλλη μια μεγάλη μορφή της εκπαίδευσης και του δημοτικισμού, που από μαθήτρια γράφει ποιήματα και δημοσιεύει άρθρα. Έγινε

φιλόλογος, δίδαξε στο Κυριακόν Σχολείον Εργατριών, τάχθηκε στον αγώνα για τα δικαιώματα της γυναίκας και δημοσιεύει άρθρα για τη μόρφωση του λαού στο περιοδικό *Ελληνίς*. Διδάσκει *Νέα Ελληνικά*, μάθημα που το χαρακτήρισε στον κανονισμό της Εσπερινής Σχολής πρωτεύον (1927)[35]. Από το 1917 με την ιδιότητα της καθηγήτριας γίνεται μέλος του Εκπαιδευτικού Ομίλου, γνωρίζεται με τους Γληνό, Δελμούζο, Τρανταφυλλίδη, το 1927 διακόπτει τη συνεργασία με τον Ε.Ο. και γίνεται μέλος του Κ.Κ.Ε. Εργάζεται στο Μαράσλειο Διδασκαλείο, προσπαθεί να οργανώσει το Νέο Σχολείο, που πρέπει να υπηρετεί το σύνολο του λαού. Συμβάλλει αποφασιστικά στις παιδοκεντρικές διδακτικές προσεγγίσεις, αλλά δημιουργούνται αντιδράσεις από την Πολιτεία για τη νέα μέθοδο που θα οδηγήσουν στα Μαρασλειακά. Παύεται από εκπαιδευτικός για λίγο και επανέρχεται με την εκλογή του Βενιζέλου (1928-1932). Τα Αναγνωστικά με παρεμβάσεις της γίνονται έγχρωμα, εργάζεται σε κάθε τι που έχει σχέση με την εκπαίδευση, ενοχλεί και αποστέλλεται ως γυμνασιάρχης στο Κιλκίς (1934-1936), ο Μεταξάς την ανακαλεί για να μην «διαφθείρει τους νέους». Προτείνει στο Μεταξά να ιδρυθεί σχολείο για παιδιά με νοητική καθυστέρηση και ο δικτάτορας το αποδέχεται και της το αναθέτει. Εργάζεται για αυτά τα σχολεία με πάθος, συγκροτεί ειδικά προγράμματα, συμβάλλει στην επιμόρφωση του προσωπικού και το σχολείο αυτό της Καισαριανής λειτούργησε από το 1937-1940, τότε και η Ρόζα Ιμβριώτη στρατεύτηκε στην αντίσταση. Το αρθρογραφικό έργο της είναι πλούσιο[36], έγραψε για τη γυναίκα, για την εκπαίδευση και για το συνδικαλισμό. Το 1965 με την ανακοπή της μεταρρύθμισης Παπανδρέου διαμαρτύρεται για το πισωγύρισμα στην Παιδεία.

3.2.2. Η εκπαιδευτικός μέσα από τη λογοτεχνία

3.2.2.α. Η εκπαιδευτικός ως πρόσωπο ανατρεπτικό και ερωτικό

Στρατής Μυριβήλης. Στο έργο του η γυναίκα είναι η αγαπημένη που η σκέψη της κρατάει συντροφιά στο στρατιώτη (*Η Ζωή εν Τάφω*) ή γίνεται η μοιραία γυναίκα (*Η δασκάλα με τα χρυσά μάτια*), που κακολογείται στο χωριό χωρίς αφορμή και όταν ερωτεύεται το Λεωνή προσπαθεί να το κρύψει. Όμως την ερωτεύεται ο Λεωνής, ο φίλος του σκοτωμένου στον πόλεμο άντρα της, π.χ. «-Σας αρέσει πολύ η κυρία Σαπφώ (η δασκάλα); έκανε αργά αργά με αδιαφορία. -Αρέσει σ΄ όλους! λέει σιγανά, με ζεστή φωνή ο Ξυνέλλης. Αυτή, μάλιστα. Είναι γυναίκα. Είναι 'η γυναίκα'. Ξεχωρίζει απ΄ όλες, δεν είν' έτσι; […] Αφού όλοι την κακολογούν […] Γιατί δε λογαριάζει κανέναν […] Την αγαπάτε όμως […] Τη θαυμάζω»[37].

Αργύρης Εφταλιώτης, Νησιώτικες Ιστορίες[38]. Η Αγγέλικα είναι μια νεαρή δασκάλα που πάει στο νησί, αλλά όσο να χτίσουν το σχολείο μαζεύει τις κοπέλες στο σπίτι της και «Ρίχνουνται λοιπόν της Αγγέλικας κ΄ ησυχία δεν της αφήνουν […] να λέει ιστορίες, να ξηγά συνήθειες της χώρας […] κι αυτές να λησμονούν κάθε χωριάτικο

παιχνίδι, τραγούδι και παραμύθι, και να κάθουνται σα μαγεμένες ν΄ ακούν την Αγγέλικα […]. Να τη διώξουνε δεν ταίριαζε. Μια δασκάλισσα *έπρεπε* νάχουν. Ποιος ξέρει αν δεν τους ήρχουνταν και χειρότερη. […] Να την *παντρέψουμε* τη δασκάλισσα. […] Και της ρίχτει τώρα φλογερή ματιά ο Μυζήθρας, και της μουρμουρίζει: *Αγγελικούλα ζάχαρη, κι Αγγελικούλα μέλι/ Κι Αγγελικούλα κρύο νερό που πίνουν οι Αγγέλοι***.** Έτσι έγινε το προξενιό και ο γάμος της Αγγέλικας και «γλύτωσαν και του χωριού οι κοπέλλες από την τρέλλα να θέλουν και καλά να φαίνουνται Φράγκισσες».

Λιλίκα Νάκου, Η Κυρία Ντορεμί[39]. Η Κυρία Ντορεμί είναι μια νεαρή δασκάλα των γαλλικών και της ωδικής που διδάσκει σε γυμνάσιο της Κρήτης. Αφηγείται τις περιπέτειές της, τη δυσκολία να βρει σπίτι για να μείνει, τον κατατρεγμό της, διότι διαδίδουν ότι ο πατέρας της φαλίρισε για μια θεατρίνα και αυτοκτόνησε. Παρά τις καλές προθέσεις της συνέχεια γίνεται αντικείμενο συζήτησης. Οι μαθητές την αγαπούν, όχι όμως και οι γονείς που τη διώχνουν από το νησί, ιδιαίτερα, όταν μαθαίνουν ότι βγαίνει με έναν μαθητή της, αν και είναι μεγαλύτερος από εκείνη, π.χ. «-Ίντα κοπελιά μας στείλαν για δασκάλα; Μια πιθαμή!…», «Έβρισκαν πως δεν ήταν σωστό μια δασκάλα, μια καθηγήτρια του Γυμνασίου, να τα 'σιάξει' με ένα μαθητή της». Ακολούθησε επίπληξη από τον επιθεωρητή «Σας κατηγορούν πως δεν πηγαίνετε τις Κυριακές στην εκκλησία… Πως ξεμυαλίσατε ένα μαθητή της μεγάλης τάξης […] Σας κατηγορούν ακόμα πως πηγαίνετε συχνά και βλέπετε ένα φυματικό αγόρι». Πράγματι, η δασκάλα βοήθησε να μεταφερθεί το αγόρι στην Αθήνα και να θεραπευθεί. Έτσι διώχθηκε και φεύγοντας όλα τα παιδιά από την προκυμαία της φώναζαν *«σας αγαπάμε».*

Εμμανουήλ Κοντογιάννης[40] παρουσιάζει ποιητικά *τη δασκάλα που καίει καρδιές.*

Πέσμου δασκάλα πια 'χενες και σου 'δειξε τον τρόπο
Και ξελογιάζεις τσι καρδιές μικρή μου των ανθρώπω.
Πέσμου δασκάλα πια 'χενες και σου 'δειξε κερά μου
Να στραταρίζεις τσα λογιω κι 'κλεψες τη καρδιά μου.
Σα το φεγγάρι φωτεινό είναι το πρόσωπό σου
Και σαν τον ήλιο όμορφο κάθε χαμόγελό σου.

3.2.2.β. Η εκπαιδευτικός ως παιδαγωγός, ως φίλη και κοινωνική λειτουργός με ενδεικτική αναφορά σε σύγχρονες συγγραφείς παιδικής λογοτεχνίας

Μέλπω Αξιώτη, Δύσκολες νύχτες. Η ταύτιση της δασκάλας με την πεθαμένη μάνα.
«Η δασκάλα θα 'μοιαζε της μανούλας μου. Τι ωραία που ήτανε η μανούλα μου! […] Και λοιπόν, η δασκάλα θα 'μοιαζε στη μανούλα μου, και θα 'χα φίλες, όλα τα παιδιά θα τα 'χα φίλες και θα τους διάβαζα τις ιστορίες που θα 'κοβα απ΄ τα δέντρα, κι όλο θα 'χα χαρά!»[41]

Νένα Κοκκινάκη, Η Ζωίτσα. Η προσφορά της φιλολόγου. Η συγγραφέας προβάλλει την επίδραση που έχει στα παιδιά η καθηγήτρια που εμπνέει με το μάθημά της, π.χ. «Η φιλόλογός μας ξέρει απ΄ έξω κι ανακατωτά τη γραμματική και τρελαίνεται να μας βάζει διαγωνίσματα μόλις τελειώνει κάθε ενότητα. Δίχως να το καταλάβω σιγά-σιγά έμαθα κι εγώ τόσο καλά τη γραμματική που με παραξένευε πώς κατάφερνα να εξηγώ μικρές αρχαίες φράσεις σε άλλα κείμενα, άγνωστα, που μας τα έδινε η κυρία Καλαντζή, τους μύθους του Αισώπου για παράδειγμα, που τους διαβάζαμε στην αρχαία τους μορφή και ήταν πολύ διασκεδαστικό. […] Η καθηγήτριά μας, η κυρία Πιπερίγκου, είναι σίγουρο πως στην προηγούμενη ζωή της θα είχε ζήσει στην αρχαία Αθήνα! […] διηγείται τόσο όμορφα, έτσι που όλες αγαπάμε πολύ την ιστορία και δεν τη βαριόμαστε ποτέ»[42].

Σοφία Παράσχου, Το παιδί της καρδιάς. Η φιλόλογος παιδαγωγός. Ένα υιοθετημένο κορίτσι όταν συναντιέται με την πραγματική της μητέρα, θυμάται μια ζωή εγκιβωτισμένη σε ένα λεπτό, ταυτίζεται με ήρωες των φιλολογικών μαθημάτων, επηρεάζεται ιδιαίτερα από τη φιλόλογό της, την κ. Ποταμίτη και αποφορτίζεται κάπως από τα προβλήματά της, π.χ. «Λοιπόν είναι περίεργο πως το μυαλό της πηγαίνει συνέχεια στη φιλόλογό της, εκείνη τη μικροφτιαγμένη γυναίκα που τρία χρόνια τώρα τους έκανε αρχαία και νέα ελληνικά με έναν τρόπο τόσο διαφορετικό από τους άλλους καθηγητές. *Όταν μπήκε για πρώτη φορά στην τάξη τους […] αφού κοίταξε στα μάτια ένα ένα παιδί, έβγαλε έναν αναστεναγμό και είπε: Ουφ, ευτυχώς! Για μια στιγμή φοβήθηκα πως θα κάθεστε έτσι αμίλητοι όλο το χρόνο και σκέφτηκα πως θα 'τανε ατέλειωτη η χρονιά. Τώρα που σας κοίταξα καλά όμως, κατάλαβα πως είστε έξυπνα παιδιά κι εγώ τυχερή που θα είμαι η φιλόλογός σας. Ξέρετε πόσα πράγματα περιμένω να μου μάθετε μέχρι τον Ιούνιο; […]. Αυτά που θα σας πω εγώ, αγόρι μου, τα γράφουν τα βιβλία. Αυτά που θα μάθω όμως από σας θα 'ναι πιο φρέσκα κι απ' τα προσωπάκια σας, κατάλαβες;»*[43]

Βασιλική Παπαγιάννη, Κυράνω. Ο ρόλος της μάνας για τη μόρφωση του κοριτσιού. «Είχε πει η γιαγιά μου για την κόρη της. -Ας είναι κορίτσι, να πάει στο σχολείο! Εγώ την Κυράνω δεν την αφήνω αγράμματη! Να 'ναι το κούτσουρο που είμαι εγώ! […] Τόσο που μ' ευχαριστεί, μάνα, έλεγε το κορίτσι. […] Εκεί, όπου ξεκαλοκαίριαζαν, συνέχιζε πάλι τα μαθήματα, στο πιο κοντινό χωριό. Ερχόταν δασκάλα, δεν είχανε παύσεις το καλοκαίρι. Για τα παιδιά των κοπαδιάρηδων ερχόταν ετούτη η δασκάλα. Πλερωνότανε από αυτούς»[44]. Έτσι, η Κυράνω έμαθε γράμματα ενώ συγχρόνως βοηθούσε και στο σπίτι, παρά τις διαμαρτυρίες του παππού ότι «κορίτσι πράμα τι να τις κάμει τις αλφαβήτες, αυτά είναι για τον Κοσμά και τον Κυριάκο, έλεγε»[45].

Μάνος Κοντολέων, Μάσκα στο φεγγάρι[46]*. Η φιλόλογος εμπνέει, αποφορτίζει, ανοίγει ορίζοντες.* Δυο μαθητές ο Νικήτας και η Κλειώ είναι ερωτευμένοι, έχουν προβλήματα επικοινωνίας με τους δικούς τους και νιώθουν ότι πνίγονται. Βγαίνουν από τα αδιέξοδά τους όταν η νεαρή φιλόλογός τους, η Έλλη, τους πλησιάζει και τους μιλάει για το θέατρο και για έναν ηθοποιό που της έκανε εντύπωση. Η καθηγήτρια θέλει να κάμει διατριβή σε αυτό το θέμα και προτείνει στους δυο μαθητές που της μιλούν για τα αδιέξοδά τους να ψάξουν μαζί της για να αποκαλύψουν το μυστικό εκείνου του ηθοποιού. Στη συνέχεια αποφασίζουν να παίξουν το έργο *Ρωμαίος και Ιουλιέτα* και να πληρωθούν αφού ψάχνουν και για δουλειά, ενώ παράλληλα θα μελετούν βιωματικά το ρόλο του ηθοποιού Αλεξίου που έπαιξε αυτό το έργο. Τα παιδιά ενθουσιάζονται, διαβάζουν, μπαίνουν στο κλίμα της έρευνας και του θεάτρου, μαγεύονται, ξεχνούν τα αδιέξοδά τους, η ζωή τους αποκτά νόημα, αλλά η καθηγήτρια βρίσκει το μπελά της από άλλους εκπαιδευτικούς και τη λυκειάρχη κ. Πυλαρινού. Ο Νικήτας και η Κλειώ βελτιώνουν πολύ τους βαθμούς τους σε όλα τα μαθήματα και περνούν την τάξη κάνοντας νέα όνειρα.

Συνοψίζοντας, αναφέρω ότι πολλά βιβλία παιδικής και εφηβικής λογοτεχνίας έχουν ως κεντρικό ή περιφερειακό πρόσωπο *τη γυναίκα εκπαιδευτικό*, ενδεικτικά αναφέρω τα ακόλουθα*:* Ζωή Κανάβα, *Το κλειδάκι με την άγκυρα,* εκδ. Ψυχογιός, Ε. Χωρεάνθη, Ο *Αναποδιάρης και Η μάγια η δασκάλα,* εκδ. Ψυχογιός, Λότη Πέτροβιτς, *Τραμ για τρεις,* εκδ. Πατάκη, Τζέμη Τασάκου, *Το κρυφό μονοπάτι,* εκδ. Ψυχογιός, Α. Βαρελλά, *Ο θεός αγαπάει τα πουλιά*, εκδ. Πατάκη κ.ά. Παρατηρούμε, λοιπόν, ότι η γυναίκα μέσα από τη λογοτεχνία παρουσιάζεται με πολλούς ρόλους ως εκπαιδευτικός, ως μάνα, ως κοινωνική λειτουργός και ως ερωτικό αντικείμενο. Σήμερα, ευτυχώς, οι συνθήκες έχουν αλλάξει για την εκπαιδευτικό σε πολλά επίπεδα και η εκπαίδευση είναι στα χέρια άξιων εκπαιδευτικών, γυναικών και ανδρών, που προσπαθούν να επιμορφώνονται και να αυτομορφώνονται για να παρακολουθούν τα νέα επιστημονικά και παιδαγωγικά δεδομένα ώστε να ανταποκριθούν στο ρόλο τους ως υπεύθυνοι πολίτες που έχουν στα χέρια τους το πολιτισμικό κεφάλαιο της χώρας, τους μαθητές και αυριανούς πολίτες.

Σημειώσεις

1. Λ. Γιάνναρου, (2005, 30 Ιανουαρίου) *Καθημερινή·* Μ. Πίνη (2005, 10 Ιανουαρίου) *Ελευθεροτυπία*.
2. Μ. Ηλιού (1990[3]), *Εκπαιδευτική και Κοινωνική Δυναμική*, Αθήνα: Πορεία, σ. 99, 222-3, 240.
3. Μ. Δρεττάκης, (2005, 13 Φεβρουαρίου) *Καθημερινή·* Χαρ. Κωνσταντίνου, (2005, 13 Φεβρουαρίου) *Το Βήμα*.

4. Έρευνα Μ. Ηλιού για τις επαγγελματικές επιλογές των γυναικών στο πλαίσιο της Ευρώπης.
5. G. Duby, & M. Perrot (1995), *Γυναίκες και Ιστορία,* Πρακτικά Συμποσίου, Σορβόνη 1992, μτφ. Κ. Καρλαύτη, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
6. Χρ. Αντωνίου (1996), Ιδιαιτερότητες της Εκπαίδευσης των Γυναικών στις Παιδαγωγικές Ακαδημίες 1933-87, *Νέα Παιδεία*, 77 (1934-45 εισήχθησαν 202 άνδρες έναντι 79 γυναικών, 1957-8, 1.275 άνδρες έναντι 981 γυναικών, 1978-9 άνδρες 1.304 έναντι 1.085, 1982-3, 2.603 άνδρες έναντι 1.927 γυναικών, 1983-4 άνδρες 2.838 και 4.669 γυναίκες, 1985-6 άνδρες 3.329 και 7.248 γυναίκες, 1986-87, 1.597 άνδρες και 2.791 γυναίκες).
7. Μ. Φουσέκα (1994), Η Γυναίκα Εκπαιδευτικός και η Θέση της στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση, *Εκπαιδευτική Κοινότητα*, 25, Θεσσαλονίκη, σ. 16-17 (1991-92 το 63% στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση διδακτικό προσωπικό είναι γυναίκες, διευθύντριες 30% και 40% υποδιευθύντριες στην Αθήνα. Κυριαρχούν οι γυναίκες φιλόλογοι 82% έναντι 18% των αντρών, ακολουθούν φυσικοί και χημικοί 33% γυναίκες και 67% άντρες, 100% είναι γυναίκες οι εκπαιδευτικοί για τη γαλλική γλώσσα και την κοινωνιολογία).
8. Ε. Τσαπαρδώνη-Μαυραγάνη (1993), Η γυναίκα στη Μέση Εκπαίδευση, *Λόγος και Πράξη,* 54 (Φθινόπωρο), σ. 96-105.
9. Υπ.Ε.Π.Θ. (1990) το 99,8% των Νηπιαγωγών ήταν γυναίκες, με το νόμο 1286/82 εισάγονται και άνδρες στις Σχολές Νηπιαγωγών (8.357 γυναίκες, 20 άνδρες). Στη Δημοτική Εκπαίδευση υπάρχει περίπου ίσος αριθμός διδασκόντων και διδασκουσών. Το 1990 οι γυναίκες αποτελούσαν το 51,3% του διδακτικού προσωπικού στην Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση, το 48,9% στη Δευτεροβάθμια στα Γενικά Λύκεια και 35,9 % στα Τεχνικά Λύκεια. Συνολικά στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση υπερτερούν οι γυναίκες σε ποσοστό 63,2 %.
10. Έρευνα (1997) των εκπαιδευτικών της Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης στο Α΄ και Β΄ Π.Υ.Σ.Π.Ε. και Π.Υ.Σ.Δ.Ε. Θεσσαλονίκης και στο Π.Υ.Σ.Π.Ε. Ημαθίας για κατάληψη θέσεων διευθυντή/διευθύντριας. Στο Α΄ Π.Υ.Σ.Π.Ε. Θεσσαλονίκης από τις 152 διευθυντικές θέσεις μονάχα οι 7 κατελήφθησαν από γυναίκες, ποσοστό μόνον 4,6 %. Στο Β΄ Π.Υ.Σ.Π.Ε. Θεσσαλονίκης σε σύνολο 151 διευθυντικών θέσεων, οι 20 κατελήφθησαν από γυναίκες, ποσοστό 13,2%. Στο Π.Υ.Σ.Π.Ε. του νομού Ημαθίας από τις 6 υποψηφιότητες γυναικών, οι 3 έγιναν διευθύντριες, ποσοστό 4,7%.
11. Ρ. Κακλαμανάκη (1979), *Η θέση της Ελληνίδας στην οικογένεια, στην κοινωνία, στην πολιτεία,* Αθήνα: Παιδεία, σ. 10-11, 31, 45, 59, 114 κ.ε.
12. Θ. Καρζής (1990), *Η Γυναίκα της Νέας Εποχής,* Αθήνα: Φιλιππότη, σ. 20-21.
13. Θ. Καρζής (1987[3]), *Η Γυναίκα στην Αρχαιότητα,* Αθήνα: Φιλιππότη, σ. 29-34, 49, 67, 118, 154, 184.

14. Θ. Καρζής (1990), *Η Γυναίκα της Νέας Εποχής,* Αθήνα, σ. 37-38.
15. Η περίπτωση της Φιλοθέης είναι ενδεικτική, την πάντρεψε ο πατέρας της με έναν γέρο και μετά το θάνατό του έγινε μοναχή, μορφώθηκε και μόρφωνε τις γυναίκες, πρόκειται για τη γνωστή Αγία Φιλοθέη.
16. Α. Αρμένη, Μ. Ιατροπούλου-Θεοχαρίδου, & Κ. Νικητοπούλου (1987), *Η Γυναίκα στη ζωή και στο έργο του Γκαίτε και του Καζαντζάκη*, Αθήνα.
17. Π. Μπίστα (1998), *Γυναικεία Προσωπογραφία στο Πεζογραφικό Έργο του Αγγ. Τερζάκη,* Αθήνα: Αρμός.
18. Κ. Κούλα (1973), *Από τα Αρχεία του Ελεγκτικού Συνεδρίου, Παρθεναγωγεία και Δασκάλες του Υπόδουλου Ελληνισμού, τόμος Β΄,* Αθήνα.
19. Γ. Καιροφύλλας, *Η Αθήνα και οι Αθηναίοι 1834-1934,* Αθήνα: Τυπογραφείον Ι. Α. Δασκαλάκη, χ.χ, σ. 119.
20. Χ. Αργυροπούλου (2001), Υπήρξε ένας ιδιότυπος ρατσισμός για τις ποιήτριες, *Νέμεσις,*14, σ. 79-82.
21. Ε. Λόππα-Γκουνταρούλη (1996), Η γυναικεία παρουσία στα *Κ.Ν.Λ.* του Λυκείου, *Σύγχρονη Εκπαίδευση,* 88, σ. 49-60.
22. Χ. Κουμπάρου-Χανιώτη (2003), *Τα Νεοελληνικά Αναγνώσματα στη Μέση Εκπαίδευση, 1884-1977,* Αθήνα: Ζαχαρόπουλος, σ. 187.
23. Γ. Καιροφύλλας, *Η Αθήνα και οι Αθηναίοι 1834-1934,* Αθήνα: Τυπογραφείον Ι. Α.Δασκαλάκη, χ.χ., σ. 95.
24. Κ. Ξηραδάκη (1972), *Από τα Αρχεία του Ελεγκτικού Συνεδρίου, Παρθεναγωγεία και Δασκάλες του Υπόδουλου Ελληνισμού, τόμος Α΄,* Αθήνα, σ. 40.
25. Παρθεναγωγείο Επιβατών Θράκης, Ραιδεστού, Σηλυβρίας, όπου δίδαξε η λογοτέχνης και εκπαιδευτικός Αλεξ. Παπαδοπούλου (1867-1906), Παρθεναγωγείο Φιλιππουπόλεως, Κορυτσάς, Στενημάχου, Πρεμετής, Μοσχοπόλεως, Παρθεναγωγεία Κύπρου με δασκάλες και διευθύντριες τις Ελένη Χρήστου, Ερατώ Καρύκη, Τριανταφυλλιά Οικονόμου κ.ά.
26. Γ. Παπακώστας (1980), *Η Ζωή και το Έργο της Αλεξάνδρας Παπαδοπούλου,* Αθήνα: Ε.Λ.Ι.Α.
27. Γ. Παπακώστας (2003), *Ιχνηλασίες, φιλολογικά μελετήματα,* Αθήνα: Πατάκη, σ. 107.
28. Α. Παπαδοπούλου (1987), *Διηγήματα,* Αθήνα: Στιγμή, σ. 27.
29. Ε. Αλεξίου (1999[10]), *Γ΄ Χριστιανικόν Παρθεναγωγείον,* Αθήνα: Καστανιώτη, σ. 27.
30. Ε. Αλεξίου (2002), «Η Βαγγελίτσα», *Σκληροί Αγώνες για τη Μικρή Ζωή, Ανθολόγιο Λογοτεχνικών Κειμένων, Ε΄ και Στ΄ τάξη Δημοτικού,* Αθήνα: Ο.Ε.Δ.Β., σ. 105-107.
31. Ε. Αλεξίου (1978[4]), *Μια μέρα στο γυμνάσιο,* Αθήνα: Καστανιώτη, σ. 39, 81, 89, 92, 100-102.

32. *Ημερολόγιο 2005, Αφιέρωμα στο Θέρισο 1905,* Σύνδεσμος Φιλολόγων Νομού Χανίων, υπεύθυνος έκδοσης Κ. Μουτζούρης, Χανιά: Εκτυπώσεις Κασιμάτη, σ. 32, 118, 162.
33. Α. Κατσίκη-Γκίβαλου (1997[4]), *Το θαυμαστό ταξίδι,* Αθήνα: Πατάκη, σ. 56.
34. Π. Δέλτα (2002), Εξήντα Χρόνια από το Θάνατό της*, Πρακτικά Δημερίδας 18-19/6/02,* Ναύπλιο: «Ικόνα» Ν. Γ. Χριστόπουλος, σ. 35.
35. Χ. Χρονοπούλου (2002), *Παιδαγωγική και Εκπαιδευτική Δράση της Ρόζας Ιμβριώτη,* προσωπική έκδοση, Διδακτορική Διατριβή, Αθήνα (Πανεπιστήμιο Αθηνών), σ. 73-88.
36. Χ. Χρονοπούλου, *Παιδαγωγική και Εκπαιδευτική Δράση της Ρόζας Ιμβριώτη,* ό.π., σ. 116-137, 169, 203-220, 353-359.
37. Στρ. Μυριβήλη, *Η δασκάλα με τα χρυσά μάτια,* ό.π., σ. 144, 145.
38. Α. Εφταλιώτης (1989), *Νησιώτικες Ιστορίες,* Αθήνα: Νεφέλη, σ. 96-97, 102, 105.
39. Λ. Νάκου (1997), *Η Κυρία Ντορεμί*, Αθήνα: Δωρικός, σ. 29, 68, 73, 171, 182, 214.
40. Ε. Κοντογιάννης (1999[4]), *Τση Κρήτης η Παράδοση,* Ηράκλειο Κρήτης: Αφοί Καββαδία, σ. 26-27.
41. Μ. Αξιώτη (1964), *Δύσκολες νύχτες,* τόμος Α΄, Αθήνα: Κέδρος.
42. Ν. Κοκκινάκη (2002), *Η Ζωίτσα*, Αθήνα: Εστία, σ. 93-94.
43. Σ. Παράσχου (1998), *Το παιδί της καρδιάς,*Αθήνα: Καστανιώτη, σ.72-73, 100-101.
44. Β. Παπαγιάννη (1990), *Κυράνω*, εκδ. Νεφέλη, από Κ. Ακρίβος, *Να μαθαίνω γράμματα* (2003), Αθήνα: Μεταίχμιο, σ. 64-66.
45. Β. Παπαγιάννη, *Κυράνω*, ό.π., σ. 66.
46. Μ. Κοντολέων (1998), *Μάσκα στο φεγγάρι,* Αθήνα: Πατάκη.

Βιβλιογραφία

Αλεξίου, Ε. (1978[4]). *Μια μέρα στο γυμνάσιο.* Αθήνα: Καστανιώτη.

Αλεξίου, Ε. (1999[10]). *Γ΄ Χριστιανικόν Παρθεναγωγείον*. Αθήνα: Καστανιώτη.

Αλεξίου, Ε. (2002). «Η Βαγγελίτσα», *Σκληροί Αγώνες για τη Μικρή Ζωή. Ανθολόγιο Λογοτεχνικών Κειμένων, Ε΄ και Στ΄ τάξη Δημοτικού.* Αθήνα: Ο.Ε.Δ.Β.

Αντωνίου, Χ. (1996). Ιδιαιτερότητες της Εκπαίδευσης των Γυναικών στις Παιδαγωγικές Ακαδημίες 1933-87. *Νέα Παιδεία,* 77. Αθήνα.

Αξιώτη, Μ. (1964). *Δύσκολες νύχτες.* Αθήνα: Κέδρος.

Αργυροπούλου, Χ. (2001). Υπήρξε ένας ιδιότυπος ρατσισμός για τις ποιήτριες. *Νέμεσις,* 14.

Αρμένη, Α., Ιατροπούλου-Θεοχαρίδου, Μ., & Νικητοπούλου, Κ. (1987). *Η Γυναίκα στη ζωή και στο έργο του Γκαίτε και του Καζαντζάκη.* Αθήνα: Αυτοέκδοση.

Δέλτα, Π. (2002). Εξήντα Χρόνια από το Θάνατό της. *Πρακτικά Διημερίδας 18-19/6/02,* Ναύπλιο: «Ικόνα» Ν. Γ. Χριστόπουλος.

Duby, G., & Perrot, M. (1995). Γυναίκες και Ιστορία. *Πρακτικά Συμποσίου, Σορβόνη 1992*, μτφ. Κ. Καρλαύτη. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Εφταλιώτης, Α. (1989). *Νησιώτικες Ιστορίες.* Αθήνα: Νεφέλη.

Ηλιού, Μ. (1990). *Εκπαιδευτική και Κοινωνική Δυναμική*. Αθήνα: Πορεία (γ).

Κακλαμανάκη, Ρ. (1979). *Η θέση της Ελληνίδας στην οικογένεια, στην κοινωνία, στην πολιτεία.* Αθήνα: Παιδεία.

Καρζής, Θ. (1987[3]). *Η Γυναίκα στην Αρχαιότητα.* Αθήνα: Φιλιππότη.

Καρζής, Θ. (1990). *Η Γυναίκα της Νέας Εποχής.* Αθήνα: Φιλιππότη.

Κοκκινάκη, Ν. (2002). *Η Ζωίτσα.* Αθήνα: Εστία.

Κοντογιάννης, Ε. (1999[4]). *Τση Κρήτης η Παράδοση.* Ηράκλειο Κρήτης: Αφοί Καββαδία.

Κοντολέων, Μ. (1998). *Μάσκα στο φεγγάρι.* Αθήνα: Πατάκη.

Κουμπάρου-Χανιώτη, Χ. (2003). *Τα Νεοελληνικά Αναγνώσματα στη Μέση Εκπαίδευση, 1884-1977.* Αθήνα: Ζαχαρόπουλος.

Λόππα-Γκουνταρούλη, Ε. (1996). Η γυναικεία παρουσία στα Κ.Ν.Λ. του Λυκείου. *Σύγχρονη Εκπαίδευση,* 88.

Μπίστα, Π. (1998). *Γυναικεία Προσωπογραφία στο Πεζογραφικό Έργο του Αγγ. Τερζάκη.* Αθήνα: Αρμός.

Νάκου, Λ. (1997). *Η Κυρία Ντορεμί*. Αθήνα: Δωρικός.

Ξηραδάκη, Κ. (1973). *Από τα Αρχεία του Ελεγκτικού Συνεδρίου, Παρθεναγωγεία και Δασκάλες του Υπόδουλου Ελληνισμού, τόμος Β'.* Αθήνα.

Παπαγιάννη, Β. (1990). *Κυράνω*, εκδ. Νεφέλη, από Ακρίβος Κ. (2003). *Να μαθαίνω γράμματα*. Αθήνα: Μεταίχμιο.

Παπαδοπούλου, Α. (1987). *Διηγήματα.* Αθήνα: Στιγμή.

Παπαδοπούλου, Α. (1993). *Ευπειθής κόρη και άλλα διηγήματα*. Αθήνα: Νεφέλη.

Παπακώστας, Γ. (1980). *Η Ζωή και το Έργο της Αλεξάνδρας Παπαδοπούλου.* Αθήνα: Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο.

Παπακώστας, Γ. (2003). *Ιχνηλασίες, φιλολογικά μελετήματα.* Αθήνα: Πατάκη.

Παράσχου, Σ. (1998[1]). *Το παιδί της καρδιάς.* Αθήνα: Καστανιώτη.

Τσαπαρδώνη-Μαυραγάνη, Ε. (1993). Η γυναίκα στη Μέση Εκπαίδευση. *Λόγος και Πράξη,* 54.

Φουσέκα, Μ. (1994). Η Γυναίκα Εκπαιδευτικός και η Θέση της στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση. *Εκπαιδευτική Κοινότητα*, 25.

Χρονοπούλου, Χ. (2002). *Παιδαγωγική και Εκπαιδευτική Δράση της Ρόζας Ιμβριώτη,* Διδακτορική Διατριβή. Αθήνα: Αυτοέκδοση.